

מבט על, גיליון 702, 27 במאי 2015

סוריה: האם מסתמן שינוי מהותי במאזן הכוחות?

אורית פרלוב ואודי דקל

עם כניסתה של המלחמה בסוריה לשנתה החמישית, מסתמנות מספר התפתחויות העשויות לשנות את מאזן הכוחות והסטטוס-קוו בין משטר אסד ו'הציר השיעי' התומך בו, לבין ארגוני המורדים, שרובם נמנים על המחנה הסוני. קרבות משמעותיים מתחוללים בחזיתות השונות ומציירים תרחישים אפשריים בנוגע לעתידה של סוריה. מאמר זה ממפה את ההתפתחויות ומנתח את המשמעויות וההשלכות הפנימיות והאזוריות של המגמות המסתמנות, בכלל זאת כלפי מדינת ישראל.

תמונת מצב: ארבע חזיתות, ארבעה צבאות

באחרונה מתנהלים הקרבות בארבע חזיתות עיקריות (ללא הכוחות הכורדים), כאשר בכל חזית פועל כוח דומיננטי של המורדים במשטרו של בשאר אל-אסד. מול המורדים ניצבים הכוחות התומכים באסד - צבא סוריה המתפורר, כוח קודס האיראני (טהרן היא הפטרון של משטר אסד הקורס), לוחמי חזבאללה (כחמשת אלפים מהם לוחמים על אדמת סוריה), וכן אלפי מתנדבים, שזרמו לסוריה והשתלבו במיליציות שיעיות. להלן החזיתות:

- 1. החזית המזרחית** – הכוח המרכזי הפועל בה הוא ארגון דאע'יש – 'המדינה האסלאמית', אשר השלים את השתלטותו על מזרח סוריה ומעברי הגבול בין סוריה לעיראק, ובשבוע האחרון כבש גם את העיר תדמור.
- 2. החזית הצפונית**, שבמרכזה העיר חלב – ארגון המורדים הבולט בלחימה נגד כוחות אסד בחזית זו הוא 'גי'בהת אל-נוצרה'. באחרונה הצליח ארגון זה לארגן מסגרת-על של מספר ארגוני מורדים אסלאמיים בשם 'ג'יש אל-פתח' (צבא אל-פתח) לכבוש את הערים אידלב וג'ייסר אל-שעיר, הממוקמת על הציר המקשר בין חאלב ללאד'יקיה בחוף – אזור השליטה של העדה העלאוויית, שעליה נמנה הנשיא אסד.
- 3. החזית המרכזית** – נפרסת לאורך הציר המרכזי חמאה – חומץ – דמשק. גם בחזית זו, כוח המורדים העיקרי הוא 'גי'בהת אל-נוצרה', הנאבק מול חזבאללה בהרי קלמון על השליטה בגבול סוריה-לבנון, במעברי הגבול ובנתיבי האספקה בין סוריה ללבנון, וכן על השליטה בציר העיקרי מדמשק לצפון סוריה ולגזרת החוף.
- 4. החזית הדרומית** – המרחב שבין דמשק לדרעא בדרום, סווידא במזרח וקוניטרה במערב. המורדים כוננו בגזרה זו כוח משותף - 'ג'יש אל-אסלאם' (צבא האסלאם), הכולל את 'גי'בהת אל-נוצרה', צבא סוריה החופשית, החזית האסלאמית וארגונים נוספים. כוח זה, שהוא כיום החזק ביותר בגזרה, הצליח לעצור את מתקפת הנגד של כוח משולב של הצבא הסורי, כוח קודס האיראני ולוחמי חזבאללה. כיום חולש 'צבא האסלאם' על מרבית השטח בגזרה זו ומנסה לבסס את אחיזתו בה, תוך השתלטות על מובלעות המזוהות עם משטר אסד.

התלכדות של כוחות המורדים והמדינות הסוניות התומכות בהם

במקביל לשינוי בחזיתות הלחימה ולנכונות של ארגוני המורדים הסוניים לתאם ולשלב כוחות (בשלב זה, על בסיס זמני ואזורי) במסגרת 'צבא האסלאם' ו-'צבא אל-פתח', חל שינוי באינטרסים של המדינות התומכות בכוחות המורדים. ערב הסעודית וירדן הגיעו להבנות עם טורקיה וקטר, התומכות ב'אחים המוסלמים' (ובעקיפין גם ב'מדינה האסלאמית'), בדבר איחוד כוחות ומאמצים במטרה להפיל את משטר אסד תחילה ודחיית הטיפול בבעיית 'המדינה האסלאמית' ובכך לפגוע באינטרס האזורי האיראני. ארבע המדינות הסכימו ביניהן על אימוץ וחימוש צבאות המורדים על אדמת ירדן וטורקיה, בסיוע מימון סעודי וקטרי. בד בבד מושקעים מאמצים בשכנוע כוחות מורדים סוניים להתלכד. על כוחות אלה נמנים בעיקר גורמים המזוהים עם 'אחים המוסלמים' ואל-קאעדה, שמטרתן, לגבש צבא מורדים אחד, עם הנהגה וכתובת מוסכמת על מרבית הארגונים הלוחמים בשלטון אסד. כוחות אלו נשענים על הארגון החזק ביניהם, ג'יבהת אל-נוצרה, שהוא שלוחה של אל-קאעדה. לפיכך, המדינות הסוניות מנסות 'להכשיר את השרץ' באמצעות הקמת ארגון צבאי אחוד, בעל זהות סורית ייחודית, ובתוך כך לטשטש את טביעת האצבע של אל-קאעדה ולהגביר את הסיכוי, שהמהלך ייתמך על ידי ארצות הברית.

שיבוש התוכניות של איראן וחזבאללה

עד לפני כחודשיים נראה היה שהכף במלחמה בסוריה נוטה לטובת איראן וחזבאללה ורב הסיכוי שכוחותיהם יצליחו להשתלט על דרום סוריה, גזרת רמת הגולן וגבול סוריה לבנון. בהנחה איראנית ובהובלת קאסם סולימאני, מפקד כוחות קודס של משמרות המהפכה, רוכזו כוחות של הצבא הסורי, לצד כוח קודס, יחידות של חזבאללה ומיליציות שיעיות,

הפועלות בהשפעה איראנית, כדי לייצר מאסה קריטית לכיבוש דרום סוריה ורמת הגולן מידי המורדים. מנהיג חזבאללה, חסן נצראללה הכריז על "איחוד גאו-אסטרטגי של דרום סוריה ודרום לבנון" וכי "דין דרום סוריה כדין דרום לבנון". אולם, המאמץ המשולב של 'הציר' איראן-סוריה-חזבאללה סוכל, שכן המורדים ניצלו את ההזדמנות שנוצרה עם ריכוז כוחות 'הציר' בגזרת רמת הגולן ובדרום סוריה לתגבור כוחות ומאמצים בחזיתות הלחימה האחרות – אידליב וחאלב, הרי קלמון (מעברי גבול ונתיבי אספקה בין סוריה ללבנון), מזרח סוריה ואף מזרח דמשק, שם בוצעה התקפה של 'המדינה האסלאמית' על מחנה הפליטים הפלסטיני ירמוך. למעשה, כבר אז נראו סימנים לתאום בין כוחות המורדים הסונים ולניהול מאמצים מקבילים על ידם בחזיתות הלחימה השונות.

כתוצאה מכך, במקום פיתוח מאמץ התקפי בדרום לבנון נאלצו כוחות 'הציר' השיעי להתגונן ולתגבר כוחות בשאר החזיתות. צבא סוריה הסיג כוחות לדמשק ולאזור אידליב - ג'סר אל-שעיר, חזבאללה נאלץ להסיג 85% מכוחותיו מדרום סוריה ואף העביר כוחות מדרום לבנון לחזית המרכזית ונערך מחדש לקרב בהרי קלמון. עדות לחץ הגובר של תומכי אסד הייתה בהכרזת נצראללה, כי "אם אסד ייפול, גם חזבאללה ייפול", ומיד סייג אמירה זו בקביעה, כי "אין אפשרות שאסד ייפול". מאז, חזבאללה מתמקד במערכה על הרי קלמון ולשם כך הוא מגייס לוחמים וכסף וכן מסתיר את מספר ההרוגים מבין אנשיו. חזית זו חשובה במיוחד לחזבאללה משום ששליטה בה חיונית לבלימת גלישתם של הארגונים הסונים-סלפים, בעיקר 'גיבהת אל נוצרה' ו'המדינה האסלאמית' לשטח לבנון, להגנה על נתיבי האספקה מסוריה ללבנון ולשמירת השליטה בציר האספקה החיוני מדמשק לחומץ ומשם לצפון ולמערב סוריה.

האם הגענו לנקודת היפוך מבחינת שלטון אסד?

בשלב זה, נראה, כי הכוחות התומכים בשלטון אסד מתקשים לעצור את המתקפה של כוחות המורדים המאוחדים. עם זאת, צפוי, כי איראן וחזבאללה יעשו את מירב המאמצים למנוע את נפילת דמשק לידי הארגונים הסוניים ואת סיום המשטר העלאווי, בן בריתם בסוריה. למרות שבסוריה אין רוב שיעי, איראן רואה בדמשק וגם בבירות, בדומה לבגדד, חוליות אסטרטגיות חיוניות ב-'הסהר השיעי'. בראיית טהרן, בדומה לתפקידן של המליציות השיעיות בעיראק, תפקידן של חזבאללה הוא להגן על חוליות אלה. לכן, ניתן להעריך שגם אם תימשך מגמת הצלחותיהם של צבאות המורדים הסונים בסוריה, איראן וחזבאללה יילחמו ללא פשרות למניעת נפילתה של דמשק לידיהם.

גם אם אסד יצליח בסיוע 'הציר' להמשיך ולאחוז בדמשק, בפועל הוא שולט על כרבע משטחה של סוריה ואינו יכול להשיב לאחור את הגבולות החדשים שעוצבו על חורבות מדינתו. ארגון 'המדינה האסלאמית' לא יוותר על אחיזתו ושליטתו במזרח ובצפון מזרח סוריה ועל הרצף הטריטוריאלי עם מערב עיראק. נצראללה מצדו הביע בראיונות את חזון "לבנון הגדולה", שתכלול את מעוזי משטרו של אסד, מלאדיקיה דרומה לאורך גבול סוריה-לבנון, עד דמשק והגולן הסורי. אשר לדרום סוריה, קשה לתאר מצב שבו ירדן וישראל ישלימו עם השתלטות ופריסת כוחות איראניים וחזבאללה במרחב. ירדן ואף ישראל – אם כי בעממות, מעדיפות, כי באזורים שהשליטה בהם תילקח מידי אסד ישלט כוח סוני, המאחד את ארגוני האופוזיציה, בהנחה שעם איחוד הכוחות תגבר הפרגמטיות על הקיצוניות האסלאמית הראדיקלית – התפתחות שיכולה לתרום ליציבות האזור, לצד סימון כתובת אחראית אחת, במקום אוסף של כתובות שנלחמות ביניהן.

כיוונים להמשך

התלכדות כוחות המורדים הסוניים, לצד ההבנות שנרקמו בין המדינות הסוניות התומכות בהם וחותרות להפלת שלטונו של אסד, גרמו לשינוי במאזן הכוחות במלחמת האזרחים בסוריה והביאו לפריצת המבוי הסתום, שאפיין את הלחימה בשנה האחרונה. עם זאת, לא ניתן עדיין לקבוע, כי משטר אסד יתמוטט בקרוב וצפויה לחימה מרה ועיקשת בין כוחות המורדים הסונים לבין כוחות 'הסהר השיעי'. אין להסיק מכך שלא ייתכנו התפתחויות, שיהוו רקע ליוזמות מדיניות, בינלאומיות ואזוריות, שתכליתן תהיה הפסקת הלחימה בסוריה. אפשר שהצדדים הלוחמים יסכימו להגיע להבנות כלשהן לגבי תקופת מעבר, אך אין הם צפויים לוותר על הישגיהם בשדה המערכה, שמשמעותם התפרקות סוריה לארבעה מרחבים נפרדים – החבל הכרדי בצפון המדינה; מזרח המדינה, הנשלט בידי 'המדינה האסלאמית'; הציר המרכזי דמשק-חומץ-לדיקיה, הנשלט בידי הכוחות התומכים באסד; שאר השטח, הנשלט בידי כוחות המורדים הסונים.

מאפיין מרכזי של המלחמה בסוריה, עד עתה, היה הנטייה של ארגוני המורדים בסוריה להתחבר לשיתופי פעולה ולהתפצל על בסיס צרכים מקומיים ואינטרסים מידיים. הפערים והיריבויות שבין ארגוני האופוזיציה השונים מקשים על התלכדות צבאית ומדינית לאורך זמן. כך גם ברמה האסטרטגית האזורית, קשה להניח, כי התגבשותה של קואליציה המדינות הסוניות נגד המשך שלטונו של הנשיא אסד ונגד הדומיננטיות האיראנית בסוריה ובאזור בכלל, תוכח כבת תוקף לאורך זמן. כדי למסד את שיתוף הפעולה ביניהן, יהיה עליהן להתגבר על חילוקי הדעות העמוקים במגוון נושאים ולדחוק לשוליים יריבויות אידאולוגיות, דתיות ומדיניות. הגורם המרוויח מהתמשכות ועלייה בעצימות הלחימה, הוא ארגון 'המדינה האסלאמית', שינצל כל הזדמנות להשתלט על אזורים בהם כוחות אסד ומנגד כוחות המורדים, שחוק זה את זה.

לאור המגמות המתהוות בסוריה ולצד אי-הוודאות לגבי השלכותיהן, מומלץ כי ממשלת ישראל תמשיך להימנע מסיוע ישיר לכוחות המורדים הנלחמים. לעומת זאת, ברמה האסטרטגית, נכון שישאל תפעל לבניית מנגנון תאום עם 'ציר המדינות הסוניות', בעיקר כדי למנוע התפתחויות שליליות וזליגת האירועים לגבולותיה ברמת הגולן ובדרום לבנון. במסגרת זו, על ישראל להתמיד בסיוע לירדן ובתיווכה לחתור להבנות אסטרטגיות עם טורקיה וערב הסעודית, בנוגע לבלימת התרחבות ההשפעה האיראנית במרחב, בד בבד עם מניעת מצב בו ארגון 'המדינה האסלאמית' ינצל את המצב בסוריה להרחבת שליטתו והשפעתו.